

tivních povinností (nechci vzdychat, zvláště když jsme tak již částečně učinili s Možným v předmluvě v SČ 4/1994) nepublikujeme celkově tolik, jak bychom chtěli a že si nenačázíme čas k vystoupení na zahraničních i domácích konferencích, na něž jsme zváni. Máme tedy jakožto členové významného českého sociologického pracoviště na stavu kritizovaném Matějů svůj podíl.

Petr Matějů má upřímnou snahu pozvednout českou sociologii na důstojnou úroveň, za niž bychom se nemuseli stydět. Je-li sociologie někdy definována jednoduše jako to, co dělají sociologové, je nabíledni, že česká sociologie je pouze taková, jací jsme my, tedy čeští sociologové. A nemáme-li kvality, které odpovídají mezinárodním vědeckým standardům, zdálo by se, že toho asi příliš v krátké době nezměníme. Osobně se ale domnívám, že na otázku Matějů, zdali česká sociologie kráčí vstříc lepší budoucnosti, je možno dát, na rozdíl od něho, realisticky optimistickou odpověď.

Důvody jsou dva. Ten první vidím v tom, že sociologické katedry začínají již opouštět absolventi, kteří byli školeni v podmínkách, které začínají připomínat dobré evropské univerzitní standardy. Samozřejmě ještě nějaký čas potrvá, než z nich budou vědci pohybující se suverénně v evropském sociologickém prostředí, ale potence zde je.

Ten druhý důvod vidím v systémové změně, kterou prochází české vysoké školství a které je založeno na celkové změně způsobu financování, jež bylo převzato z postupů existujících v zemích OECD. Peníze se dnes již vysokým školám přidělují podle výsledků vědecké produkce a dále podle počtu uchazečů o studium a podle počtu studentů. Tento systém zavádí do státem dotovaného školství prvek volné soutěže a fatálně vytváří nutnost být mezi nejlepšími. Jakým mechanismem?

Věda jakožto sociální instituce má, jak všichni víme, své sociální normy, jimiž řídí chování svého společenství. Součástí těchto norem je i princip stratifikace (někteří jsou dole, jiní nahoře) a systém sankcí, především těch pozitivních, tedy udělování poct a odměn v širokém smyslu těchto slov.

Aspekt stratifikace a vědeckých poct je v moderní vědě nesmírně důležitý: v renomovaných vědeckých časopisech publikují jen ti nejlepší, to jest ti, kdo projdou soutěží příspěvků, které leží v redakci a splní nároky posuzovatelů. Monografie jsou recenzně chváleny či haněny, finanční dotace na výzkum – granty – jsou udělovány jen těm nejlepším projektům. Ta pracoviště či ústavy, kde je více vědců oceněných poctami tohoto druhu, jsou pak považována za lepší než jiná, kde je takovýchto osobností méně.

Tato soutěž se ovšem ve světě vědy vyznačuje jednou zvláštností. Nemá rovné podmínky. Robert Merton (1968, česky v Sociologickém časopisu 2/1970) tuto situaci již před téměř třemi desetiletími tematizoval jako *efekt sv. Matouše*. Svým rozбором systému odměn a komunikace v moderní vědě dospěl k názoru, že ve vědě platí totéž co v evangeliu: „Tomu totiž, kdo má, bude dáno a bude mít hojnost. Ale tomu, kdo nemá, bude odňato i to, co má“.

Mertonův hluboký postřeh o fungování vědy se začíná projevovat i v prostředí českých vysokých škol a začíná zde přinášet obrovské efekty. Jen ta pracoviště, která mají prestiž, neboť tam působí známí a uznávaní badatelé, začínají mít i hojnost výzkumných grantů, neboť přiznání grantu je v grantové soutěži podstatně závislé na tom, jak mnoho toho již žadatel o grant úspěšně vyzkoumal. Hojnost grantů na pracovišti pak znamená i dostatek finančních prostředků na vědecký výzkum, což dále znamená i hojnost vědeckých poznatků, z nichž jsou následně produkovány publikace, které dále zvy-

šují renomé pracoviště. Renomé pracoviště přitahuje studenty² a hojnost studentů znamená podle nových pravidel financování vysokých škol také vyšší dotace ze státního rozpočtu. Hojnost studentů bude také již brzy znamenat vyšší příspěvky ze školního, což vše dohromady dále těm úspěšným vytvoří příznivější podmínky umožňující lepší výkon, vyšší prestiž, vyšší odměny atd. Efekt sv. Matouše je tak v podstatě efektem sněhové koule a jak poznamenal Merton, platí jako kumulace výhod nejenom ve vědě. Vždy však plodí týž výsledek: bohatí se stávají ještě bohatšími tak, že se chudí stávají relativně chudšími.³

Tento systém financování vědy, který je ještě umocněn tím, že peníze jsou fakultám a pracovištím přidávány do rozpočtu také v závislosti na počtu publikací⁴ (přičemž se stále precizuje, jaký publikační útvar je možno za „odměnitelnou“ publikaci považovat), tak podle mého názoru nutně povede k selekci pracovišť. A ono okřídlené *publish or perish* (tedy publikuj, nebo zhyň) začne na vysokoškolských katedrách platit doslova. Vyslovil-li Petr Matějů v závěru svého příspěvku alarmující generalizaci, že na některých univerzitách, jakož i ve významných výzkumných institucích dnes existují pseudodemokratické procedury řízení, které se využívají k tomu, že se brání otevřené soutěži, což vytváří kromě jiného také klima, aby pravidlo *publikuj, nebo zhyň* bylo odmítnuto jako měřítko výkonu, je to konstatování smutné, ale v kontextu právě řečeného se není potřeba jím nijak nadměrně znepokojovat. Tam, kde taková situace skutečně existuje, tam jsou na nejlepším místě do vědeckých pekel.

Naznačená proměna vysokoškolských pracovišť probíhá samozřejmě složitě. Navíc je zde zamlčený předpoklad, který však žel nenastává. Totiž, že před branami univerzit se tísni desítky uchazečů na nově vypisované konkursy za ty, kdo nepodali v průběhu tří až pěti let svých termínovaných pracovních smluv dostatečný výkon. Je-li ovšem maximální možný tarifní plat, jehož může dosáhnout profesor na české vysoké škole, 10 800 Kč a možnost výkonnostního ohodnocení je maximálně 2000 Kč, je volání po tvrdé konkurenci voláním veskrze platonickým.⁵

Ladislav Rabušic

²) Teprve zvolna si mnohé naše vysoké školy zvykají na myšlenku, že nastává doba, kdy o studenta bude třeba soutěžit. Tato situace se bude každým rokem vyostřovat, a to ze dvou důvodů: 1. demografický vývoj od osmdesátých let bude na vysoké školy „přihrávat“ početněji stále slabší kohorty; 2. vznik nových institutů s bakalářskou formou studia, jakož i zavádění institutů vyššího středního vzdělávání začne zvyšovat nabídku studijních možností, což výrazně zvýší zápas o studenty.

³) Řečeno jinou terminologií, v systému omezeného rozpočtu na vědu a vysoké školství se tak vlastně jedná o hru s nulovým součtem, v níž dotace těm úspěšným jdou na úkor těch méně úspěšných.

⁴) Je zde trochu nebezpečí, že pokud ve financování vysokých škol bude přehnaně akcentován počet studentů jakožto kritérium pro přiznání finančních prostředků, povede to fakulty jednoznačně k tomu, aby studenti přijímaly co nejvíce. Mnoho studentů však, jak dobře vědí všichni ti sociologové, kdo na školách kmenové učí a současně i dělají výzkum, může být zcela v duchu pořekadla „mnoho psů zajícova smrt“ z hlediska možností výzkumu výrazně negativním faktorem.

⁵) Často nastává i absurdní situace, kdy mnohé vysoké školy dnes např. nemají dost financí na to, aby oznámení o konkursu veřejně vyhlásili v tisku. Zákonný požadavek na veřejné oznámení o konkursu se děje prostřednictvím letáčků rozesílaných poštou po pracovištích, kde by se snad mohl zájemce o nové místo vyskytovat.